

MIKLÓS DÁNIEL

Milan Hodža megítélése a második világháború alatt Magyarországon

DÁNIEL MIKLÓS

The Perception of Milan Hodža During the Second World War in Hungary

Keywords: Hungarian–Czechoslovak relations; Czechoslovak emigration; press history; World War II; Second World War; Milan Hodža; idea of federation

1944. június 27-én hosszú betegség után a floridai Clearwaterben elhunyt Milan Hodža szlovák politikus, aki korábban, 1935–1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, valamint még 1905-1910 között a Magyar Országgyűlés alsóházának képviselője volt. Bár 1918 után a magyarországi politikában egyáltalán nem volt jelen, sőt 1944-re a csehszlovák politikai emigrációban is marginálissá apadt a szerepe, a második világháború alatt Magyarországon emigrációs tevékenysége egyáltalán nem volt ismeretlen, ezt a politikusok és különböző publicisták értékelték is.

Hodža a szudétanémet-válság tetőzésekor, a müncheni jegyzéket megelőző brit és francia követelések átvétele után 1938. szeptember 22-én lemondott csehszlovák kormányfői tisztségéről, s hamarosan emigrációba vonult. Előbb Svájcban, majd Franciaországban élt, és folytatott idővel egyre inkább aktív politikai tevékenységet. 1939 őszén Csehszlovákia párizsi követével, Štefan Osuskýval működött együtt; miközben ezzel párhuzamosan Edvard Beneš vezetésével is kezdett kialakulni egy emigrációs központ. Párizsban érte el első nagy eredményét a csehszlovák emigráció: 1939. október 2-án Osuský megállapodott a francia kormánnyal abban, hogy négyezer csehszlovák önkéntesnek biztosítanak helyet a Francia Idegenlégióban; később ezek a katonák képezték a nyugati csehszlovák hadsereg alapját. (Gulyás 2008, 285. p., Brod–Čejka 1963, 31-32. p.)

A megállapodás után nem sokkal, október 17-én jött létre a Csehszlovák Nemzeti Bizottság (*Československý národní výbor*), amely kiáltványban jelentette ki, hogy a csehszlovák népet képviseli, és kitart a szövetségesek mellett a végső győzelemig. A bizottság emellett azt is kiemelte, hogy nem ismeri el az 1939 márciusában történt eseményeket: sem az állam megszűnését, sem a cseh területek megszállását, sem Szlovákia létrejöttét. (Otáhalová–Červinková 1966, 47–48. p.) Hodža és Osuský amellett álltak ki, hogy az újjászülető Csehszlovákiában a szlovákságnak több autonómiával kellene bírnia a jövőben, ez pedig ellentétes volt Beneš elképzelésével. Mégis, a cseh

politikus meg tudta bontani a párizsiak egységét, mivel a Csehszlovák Nemzeti Bizottságnak már csak Osuský lett a tagja. Hodža azonban ennek ellenére is a csehszlovák politikai emigráció egyik jelentős személyisége maradt.

1939 novemberében létrehozta a Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely a hozzá közel álló szlovák politikusokat tömörítette. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság ellenzékeként működő szervezet nem volt hosszú életű. Hodža még egy külön tömörülés, a Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács létrehozásával próbálkozott 1940 januárjában, azonban ez a próbálkozása sem bizonyult hosszú életűnek. Franciaország júniusban történt összeomlása Hodža számára azt jelentette, hogy elvesztette fő politikai támaszát, és kénytelen volt Angliába áttenni a székhelyét, ahol Edvard Beneš és a Csehszlovák Nemzeti Bizottság már helyzeti előnnyel rendelkezett.

A britek ugyanakkor javasolták, hogy mielőtt még jobban kiterjesztenék a Csehszlovák Nemzeti Bizottság elismerését, előbb a csehszlovák emigráció egységét kell bizonyítaniuk.¹ Ez utalás volt a Hodzával való kiegyezésre. Végül a brit kormány 1940 júliusában elismerte a csehszlovák emigráns kormányt; felállításra került a parlamentet helyettesítő Államtanács is, amelynek egyik alelnöki tisztére Beneš Hodžát kérte fel, aki ezt a pozíciót elfogadta (Kuklík–Němeček 1999, 210-211. p.). Politikai nézetei miatt ugyanakkor az Egyesült Államokba távozott 1941 folyamán, igaz, az Államtanácsnak formálisan tagja maradt a továbbiakban, valamint Benešsel is kapcsolatban állt. Egészségi állapota azonban egyre rosszabbra fordult, így amikor az emigrációban ismét elnökként funkcionáló Beneš az Egyesült Államokban tett látogatást 1943 májusában, Hodža a terveivel ellentétben nem tudott személyesen találkozni vele. Gondolatainak összefoglalása, itt, az USA-ban látott napvilágot *Federation in Central Europe (Föderáció Közép-Európában)* címmel. A történeti visszatekintést is tartalmazó munkában Hodža részletesen mutatta be azt az elképzelését, hogy miként kellene felépülnie egy államszövetségnek a Duna-medencét körülölelő régióban. Egyre súlyosbodó betegsége azonban akadályozta a további munkában: 1944-ben Floridába utazott gyógyulni, ám június 27-én Clearwater városában elhunyt.

Milan Hodža általános megítélése

A szlovák nemzetiségű politikus bár a csehszlovák politikai emigráción belül működött, saját elképzelései miatt Magyarországon külön kezelték az Edvard Beneš-féle csoportosulástól. Erre példa, hogy az alsóház 1940. március 6-i ülésnapján Közi Horváth József, az Egyesült Keresztény Párt képviselője felszólalásában úgy fogalmazott, hogy

1 Érdemeiért megemlékező, hogy Alexander Cadogan, a Foreign Office államtitkára Benešnek írt levelében kötőjellel, Cseh-Szlovák Nemzeti Bizottságnak (*Czecho-Slovak National Committee*) nevezi a szerveződést. A levelet közli: Němeček–Kuklík–Nováček–Štoviček 2002, 507. p.

„Hodzsa, úgy látszik, már tanult a múltból, mert nem hajlandó Benes szolgálatába szegődni, hanem ő önálló csehszlovák nemzeti bizottságot alakított Párizsban és így szembe került a Benes–Masaryk–Osusky–Viest és Prchala társasággal, akik viszont a régi csehszlovák államot akarják felállítani.”²

Bár a képviselő által mondottak sántítanak (Lev Prchala tábornok Edvard Beneš ellenfele volt az emigráción belül, Hodža pedig először éppen Osuskýval működött együtt Párizsban, igaz, utóbbi 1940-ben már a Csehszlovák Nemzeti Bizottság tagságát erősítette), azonban szavaiból kihallatszik, hogy külön kezeli Hodža tevékenységét Benešétől. Közi Horváth József a nemzeti bizottságok alakítása kapcsán ugyanakkor pontosan értesült. 1939 őszén a csehszlovák politikai emigráció két központban – London és Párizs – kezdte meg tevékenységét.

Ezekről a szervezkedésekről azonban a magyar közvélemény (így Közi Horváth József is) a sajtóból értesülhetett. 1940. január 24-én az MTI a *Prager Zeitungsdiens*t nyomán tudósított a csehszlovák emigráción belüli nemzetiségi-földrajzi ellentétekről (Beneš – London, Hodža és Osuský – Párizs). A cikk összefoglalóan a két központ tervei kapcsán így fogalmaz: „a cseh emigráció Benešsel az élén az egykori csehszlovák helyzetet akarja helyreállítani, a szlovák emigráció viszont dunai összefogást szeretne létrehozni Prága, Bécs és Budapest részvételével.”³ Az említett hírt másnap egyebek között a *Pesti Hírlap*⁴ hasábjain lehetett olvasni.

Más tudósítások, híradások és véleménycikkek esetében is érezhető az eltérő tónus Beneš és Hodža említésekor a korabeli magyar sajtóban. A Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács 1940. január 28-i megalakításáról olasz forrásból számolt be az *Esti Újság* és az *Orosházi Friss Újság* – igaz, pontatlanul, „szlovák nemzeti komiténak” nevezve a tömörülést. A békési lap csupán azt emelte ki, hogy a csehszlovák emigrációban komoly ellentétek bukkantak a felszínre.⁵ Az *Esti Újság* híradásának címe („Végleg megbukott Benes terve, hogy »csehszlovák« emigrációs kormányt alakítson”) arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a volt államfő elgondolása kudarcot vallott azzal, hogy Milan Hodža is saját szervezetet alapított. Idézik továbbá a hír forrásaként megjelölt, az olasz külügyi tárcához közel álló *Popolo di Roma* kommentárját, melyben a lap rámutat: Edvard Beneš 1914 után ismét amorális módon kíván fellépni, amikor a szlovákok nevében is tárgyalni kíván, miközben utóbbiak a saját útjukat járnák.⁶

Külön figyelmet érdemelnek Szüllő Géza és Jaross Andor írásai, akik a csehszlovákiai parlamenti élet korábbi résztvevőiként jobban ismerték a cseh és szlovák politiku-

2 Az országgyűlés képviselőházának 90. ülése 1940. március 6-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, V. kötet. 59. p.

3 *MTI Napi hírek*, 1940. január 24.

4 *Pesti Hírlap*, 1941. január 25. 2. p.

5 A két szöveg feltűnő hasonlatossága miatt elképzelhető, hogy az *Orosházi Friss Újság* az *Esti Újság* cikkét vette át másnap reggel. Lásd: *Orosházi Friss Újság*, 1940. február 17. 2. p.

6 *Esti Újság*, 1940. február 16. 6. p.

sok viselt dolgait. Szülő a *Pesti Hírlap*, Jaross a *Magyarság* hasábjain írt Milan Hodžáról. Előbbi 1943-ban – amikor már Hodža az Egyesült Államokban élt – a lap olvasóinak mutatta be a szlovák politikust cikkében. Kiemelte: Beneš méltó ellenfélre talált Hodžában, akinek „műveltsége, gondolkodásmódja, ízlése teljesen magyar. De felfogása öntudatos szlováksággal telített.” A szlovák politikusról adott jellemzésében hozzátette még, hogy „Hodzsa éles esze ellenére sohasem tudta azt a pályát megfutni, melyet hivatottsága tudatában magának kívánt” (ti. a szerző szerint Beneš irányította Csehszlovákia „szekerét” Hodža miniszterelnöksége idején is), valamint hogy „a legkiválóbb újságírók egyike. Tudása nem mély, de ragyogó, öntudata nem bátor, de merész”. Szülő Hodžáról felidéz olyan eseteket, amelyek bizonyítják, hogy a szlovák újságíró-politikus még Bécsben, Ferenc Ferdinánd trónörökös közelében ravasz módon próbálta elérni célját, egyfajta Habsburg–szláv orientáció sikerre vitele érdekében.

Benešről a cikkben még nyomokban sem ír pozitívan Szülő: a volt csehszlovák államfőről úgy nyilatkozik, mint akinek fő célja a magyarság megsemmisítése a szlávok egyesítése érdekében, s mint aki Csehszlovákiát válságba vezette. Konklúzióként pedig megállapítja: amennyiben Hodžának fontos a szlovákság függetlensége, akkor ahhoz szükséges, hogy megértsék magukat a magyarsággal – ehhez azonban fel kell számolni azt a „mesterséges ködöt,” amelyet a „benesi rosszindulatú politika” hozott létre.⁷

A jobboldali radikális *Magyarság* hasábjain szintén 1943 tavaszán elemezte Jaross Andor Edvard Beneš emigrációbeli politikai tevékenységét. Írásában azonban Milan Hodža is megjelenik, mint egyfajta ellenpólus. Rámutat: Hodža ellenzi a „csehszlovák megoldást,” és Beneš merevségével szemben sokkal gyakorlatiasabb módon, tisztábban látta az állam helyzetét. „Vagy egy Duna-konfederáció eszméjéért, vagy a német birodalommal való megegyezésért dolgozott volna, ha a prágai légkörben ez egyáltalán lehetséges lett volna” ahelyett, hogy távolabbi nagyhatalmak garanciáját járná ki Csehszlovákia biztonsága érdekében – állapítja meg Jaross Andor. Hozzáteszi továbbá, hogy a csehszlovák emigráció nemcsak Hodža, hanem a Habsburg-agitáció ellen is felszólalt.⁸

Bár utólag megállapíthatjuk, hogy Jaross saját felfogása szerint akár még szívesen is látott volna Hodžával egy csehszlovák–német közeledést, azonban ennek eléggé kevés volt a valós esélye, bár a Habsburgok felemlítése nem volt légből kapott. Jelen írásnak nem célja Habsburg Ottó második világháború alatti tevékenységét vizsgálni, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a magyar vezetés Beneš és a főherceg föderációs elképzelése közül inkább az utóbbihoz húzott (Juhász 1978, 289. p), továbbá a csehszlovák propaganda is megpróbálta azzal lejáratni az USA-ba éppen csak megérkező Hodžát, hogy a szlovák politikus Habsburg-párti. (Kuklík–Němeček 1999 237. p)

Hodža és a Habsburgok kapcsán érdekes kitérő Ujszászy Istvánnak az Államvédelmi Hatóság fogságában adott feljegyzései, aki arról írt a második világhábo-

7 *Pesti Hírlap*, 1943. május 12. 3. p.

8 *Magyarság*, 1943. április 25. 17. p.

rú után, hogy 1940–1941 folyamán Wettstein János, Magyarország berni követe a magyar kormány tudtával Hodzával és bizonyos osztrák, cseh és bajor legitimista személyekkel egyeztetett a Duna-menti Habsburg-monarchia restaurálásáról. (Haraszti 2007, 228–229., 474–475. és 607. p.) Lehetséges, hogy a magyar hírszerzés egykori feje már nem emlékezett pontosan, ugyanakkor meglehetősen konzekvens módon említette meg három esetben ezeket a találkozókat. Felmerülhet az is, hogy szándékosan próbálta meg félrevezetni az ÁVH-t, hiszen állítása szerint Hodža csak a tárgyalások miatt érkezett vissza Svájcba a tengerentúlról.⁹ Ez egyfelől 1941-ben igencsak körülményes utazás lett volna, másrészt Hodža életében már nem tért vissza Európába: ebben egyre súlyosbodó betegsége is megakadályozta.

Ugyanakkor Ujszászy későbbi megállapításai mégsem nevezhetők teljesen légből kapotaknak. 1940. március 7-én Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar követ a budapesti központtól kért tájékoztatást Dvortsák Győző hungarofil szlovák újságíró kapcsán, aki állítása szerint azért is érkezett Franciaországba, hogy Teleki Pál miniszterelnök utasítása nyomán felvegye a kapcsolatot Milan Hodzával. Dvortsák egy külön levélben írt a csehszlovák emigráció franciaországi nehézségeiről, ennek végén azonban megemlíti, hogy Hodža nemcsak szemben áll a Csehszlovák Nemzeti Bizottsággal, hanem a „Habsburgok felé kacsingat”.¹⁰ Khuen-Héderváry levelének másolatán ugyanakkor Bartheldy Tibor, Csáky István külügyminiszter kabinetfőnöke kézírásos oldaljegyzetében arról adott számot, hogy amikor a tárcavezető Dvortsák állítólagos utasítását felhozta Teleki Pál előtt, utóbbi kategorikusan tagadta, hogy bármivel is megbízta volna az újságírót.¹¹

Dvortsák és Ujszászy talán csupán túloztak írásaikban Hodža kapcsán, mégsem lehetett meglepő, hogy a volt csehszlovák miniszterelnök neve ilyen kontextusban jelent meg. A kiemelt újságcikkekben látható, hogy a Magyarországon az Edvard Beneš totális ellenpólusának vélt Hodža működése miatt alkalmas lehetett arra, hogy titkos egyeztetéseket folytasson Budapest megbízottjaival.

9 Az 1942-ben megjelent *Szövetség Közép-Európában* című könyvében Hodža részletesebben akkor szól a Habsburg-restaurációról, amikor felidézi, hogy 1935-ben már kormányfőként egyeztetett Bécsben Kurt Schuschnigg osztrák kancellárral. Az osztrák politikus álláspontja a tárgyalások során az volt, hogy lehetséges Ausztriában a Habsburgok visszatérése, azonban nem időszerű, míg Hodža negligálta a gondolatot, mondván: politikai okokból nemcsak a kisantant, hanem a náci Németország is ellenezné a restaurációt. Lásd: Hodža 1942, 181–183. p. A fentebb említett emigráns csehszlovák propagandakampány kapcsán nem lehet véletlen, hogy az Egyesült Államokban 1942-ban megjelent művében ilyen világosan írt arról, hogy nem értett egyet a Habsburg-restaurációval.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 63 364. doboz 30/7 ad 1288/pol./1940. Szőke [Dvortsák Győző] levele. 1940. március 8.

11 MNL OL K 63 364. d. 30/7 ad 1288/pol./1940. Dvortsák Győző tevékenységéről szóló jelentés másolata. 1940. március 9.

Hodža kapcsán kritikus hangok is felmerültek. Az Országgyűlés alsóházában két, a csehszlovák politikából érkező képviselő, R. Vozáry Aladár és Füssy Kálmán – három év különbséggel – emlegették fel, miszerint Hodža számolt azzal, hogy a csehszlovák–magyar határ mentén „nem lesz nemzetiségi kérdés”, amit úgy kívánt elérni, hogy cseh és szlovák telepeseket költöztetett volna be a kérdéses területre, hígítva ezzel a magyar etnikai tömböt.¹² A szlovák politikus ezen elgondolását nem egyszerű pártemberként, hanem Antonín Švehla kormányának földművelésügyi minisztereként 1923 decemberében elmondott České Budějovice-i beszédében fejtette ki. Tárcavezetőként a szavak mellett tetteiben is követte az elgondolást: a telepések támogatására 1,2 millió csehszlovák koronát különített el. (Simon 2007, 110. p.)

Szintén tárcavezetői korszakát emlegette fel Porubszky Géza, aki ugyancsak jól ismerte a csehszlovákiai politikai életet (1935 és 1938 között az országgyűlés tagja Prágában, míg az Egyesült Magyar Párt létrejötte előtt az Országos Keresztényszocialista Párt tagjaként volt aktív). 1939. október 24-én arról beszélt a magyar alsóházban, hogy földosztó bizottságukkal a Hodža-féle, magyarokkal szemben hátrányos csehszlovák földreformot „reparálják” éppen a Párkányi járásban. Meglátása szerint igencsak elhibázott volt a kérdéses földreform, véleményének pedig így adott nyomatékot: „ha 1926-ban Hodzsa Milán nem semmizti ki a földből a magyarságot¹³ és nem adja oda cseh, morva, szlovák telepéseknek, hanem odaadta volna azt a nagybirtokot a magyar parasztnak, akkor kijelenthetem, ma talán nem volnánk itt a képviselőházban Jaross miniszter úrral együtt; ezek a magyarok nem akartak volna hazatérni. [...] a magyar paraszt lelkében van egy óriási szerelem a föld iránt, amely akkora, hogy sokszor még a nemzeti tradíciók fölé is helyezkedik.”¹⁴

Hodža és a telepések nem konkrétan a földreform kontextusában, de még előke-rültek a képviselőházban. 1943. november 19-én Bencze György, az egyik Kárpátaljáról behívott képviselő felszólalásában szűkebb pátriájáról beszélt. Itt a csehszlovák idők kapcsán megemlítette: „amikor a cseh agrárpárt földművelésügyi minisztere, Hodzsa megjelent s végigfutott Kárpátalján és megnézte a telepéseket, én mint tartománygyűlési képviselő, azt mondtam, hogy miért nem mutatták meg neki azt a ruszintelepest,

12 Az országgyűlés képviselőházának 53. ülése 1939. november 17-én. *Képviselőházi Napló*. 1939, III. kötet, 182. p., Az országgyűlés képviselőházának 315. ülése 1942. november 26-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVI. kötet, 291. p.

13 Hodža 1926 kapcsán úgy fogalmaz utólag a *Szövetség Közép-Európában* című művében, hogy ebben az évben mint miniszter folytatott tárgyalásokat magyar agrárvezetőkkel. Az egyeztetések meglátása szerint kedvezően indultak, Lord Rothermere felbukkanása miatt azonban Magyarországon felerősödött a revizionizmus, ez pedig a tárgyalási folyamatra nézve végzetesnek bizonyult. Lásd: Hodža 1942, 148. p.

14 Az országgyűlés képviselőházának 43. ülése 1939. október 24-én. *Képviselőházi Napló*. 1939, II. kötet, 399–400. p.

aki magacsinálta vályogból készítette a maga kunyhóját? Oda nem vitték el Hodzsát, csak ahol cseh-telepések építettek kitűnő téglából és kitűnő fenyőfából.”¹⁵

Jaross Andor 1943-ban még egyszer, igaz, a magyarországi belpolitika kapcsán idézte fel a szlovák politikust. Felszólalásában kritikával illette a parasztszövetségre vonatkozó tervet,¹⁶ amelyet – meglátása szerint – a kormányzat is támogat.¹⁷ Visszaemlékezve így fogalmazott: „Csehszlovákiában a magyarság ottani politikai mozgalmát kezdettől fogva az ottani magyar kisgazdáknak és földművességnek a gerincére építettük fel. [...] Hodzsa Milán akarta velünk szemben megszervezni a parasztságot. Parasztpártot alapított és a Dózsa György nevében inkorporálódott jobbágyparaszti gondolattal próbálta sarkaiból felfordítani a mi nemzeti ellenálló frontunkat.”¹⁸ Az ekkor már a Kállay-kormányt szélsőjobboldalról támadó Jaross a háborús erőfeszítéshez szükséges nemzeti egységet bomlasztó elemet látott a szövetségben, amely ráadásul az 1938–1941 között Magyarországhoz visszacsatolt területeken (így a Felvidéken, Jaross szó szerinti és politikai hátországában is) „szociáldemokrata, kommunista és agrárbolsevista elemeket” vonzana magához.

A Szövetség Közép-Európában magyarországi visszhangja

Bencze György és Jaross felszólalásakor Milan Hodža már az Egyesült Államokban tartózkodott, és – egyrészt a földrajzi távolság, másrészt egyre súlyosbodó betegsége miatt – már kiszorult a csehszlovák emigráció Angliában tömörülő vezető köreiből. Napvilágot látott azonban politikai elgondolásait – egyben visszaemlékezéseit is – bemutató műve, a *Szövetség Közép-Európában*, amely az Egyesült Államokban került kiadásra, de még Angliában megkezdte az írásához az előkészítő munkálatokat. (Kuklík–Němeček 1999, 136. p.) Könyvére értelemszerűen felfigyelt a csehszlovák emigráció vezetése. Különösképpen Edvard Beneš, aki személyes támadásnak vélhette a kötetet, mivel munkatársának, Jan Opočenskýnek egyebek között azt róttta fel, hogy Hodža saját művét mint csehszlovák miniszterelnök jegyezte, őt magát egyszer sem említette meg név szerint, ugyanakkor a korábbi államfőt, Tomáš Garrigue Masarykot négyszer, luliu Maniu román politikust tízszer is idézte. (Kuklík–Němeček 1999, 137. p.)

Hodža írása nem maradt Magyarországon sem visszhang nélkül. A *Magyar Nemzet* hasábjain Gogolák Lajos közölt egy kifejezetten részletes szemlét a könyvről – ehhez a

15 Az országgyűlés képviselőházának 339. ülése 1943. november 18-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVII. kötet, 442. p.

16 A parasztszövetségről lásd bővebben: Vörös 1982.

17 Reakciójában a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc cáfolta Jaross megállapításait a parasztszövetségre nézve, és kiállt amellett, hogy annak létrehozása mögött jó szándék állt. Lásd: Az országgyűlés képviselőházának 339. ülése 1943. november 18-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVII. kötet, 338. p.

18 *Képviselőházi Napló*. 1939. XVII. kötet, 292–293. p.

horvát és a szlovák sajtó vonatkozó cikkeit vette alapul.¹⁹ A szerző a kötet kapcsán megállapítja, hogy Hodža igazából semmi újat nem írt le, mivel a föderációval kapcsolatos elgondolásait már korábban kifejtette.²⁰ Mégis részletesen ismerteti, hogy könyvében a szerző miként képzei el az esetlegesen létrejövő föderatív államot. A tervezet kritikáját Gogolák Lajos a *Náš boj* című szlovák lap véleménye nyomán mutatta be alaposan. A fennálló Szlovák Állam hivatalos ideológiáját közvetítő folyóirat Hodža művével kapcsolatban leginkább a szövetségen belül előrevetített cseh–szlovák együttélést illetve kritikával. Az 1939-ben létrejött, német bábállamként funkcionáló – ám valóban: Prágától már semmilyen módon nem függő – Szlovákia a második világháború alatt a korábban hivatalos ideológiaként terjesztett csehszlovakizmust, valamint az 1920–1938 közötti cseh vezetésű centralizmust is egyaránt elutasította.

A *Magyar Nemzet* olvasói így a *Náš boj* véleményével találkozhattak,²¹ amely felrótta Hodžának azt is, hogy a közös állam idején nem hangoztatta a csehek és szlovákok kiegyezését, továbbá meglátásuk szerint az elgondolás az Osztrák–Magyar Monarchia restaurációja felé kacsingat. Ez utóbbit pedig a papíron független, szlovákok irányította állam nem fogadhatja el. Magyar kútfőből is származott ugyanakkor kritikus hang a szlovák politikus művével kapcsolatban. Szentkirályi József a *Külügyi Szemlé*ben véleményezte Hodža – ahogyan fogalmazott – „magnum opusát.”

A mű szerzője kapcsán Szentkirályi nagyon röviden felidézte a múltat: szavai nyomán Hodža mint a Magyar Országgyűlés szlovák érdekeket képviselő politikusa tűnik fel, aki azonban „egyéni érdekeit alá tudta rendelni a csehszlovák »áalom« szempontjainak” 1918 után. Írásának lényegi részét inkább a múltat ecsetelő részek bemutatása jelentik, mivel ezek szólnak a kisantant működésének²² és a cseh–szlovák együttélés problémáiról. Az esetleges föderációra vonatkozó részokról pedig a publicista úgy véli, hogy azok „már százszor elcsépelet frázisokban merülnek ki”. Felhívja ugyanakkor a figyelmet, hogy Hodža elhidegült a csehszlovák emigráció londoni vezetésétől, amely nem fogadta örömmel a könyvet.

19 *Magyar Nemzet*, 1943. augusztus 29. 6. p.

20 Hodža csehszlovák miniszterelnökként is megpróbálta előmozdítani a kisantant és a római paktum államainak együttműködését, erről ír könyvében is. A terv korabeli fogadtatásáról lásd: Gulyás–Tóth 2006.

21 Más esetben is találkozhattak a magyar olvasók a könyv kapcsán külföldi véleménnyel. A *Közgazdasági Irodalmi Szemle* a *Journal de Genève* 1943. október 27-én megjelent cikkét ültette át magyar nyelvre, amelyben Hodža munkája példaként kerül említésre a kortárs közép-európai föderációs tervek bemutatásakor. Lásd: [Sz. n.] 1943. Fédération danubienne. *Közgazdasági Irodalmi Szemle*, 4. évf. 10. sz. 974–976. p.

22 A kisantant kapcsán Hodža a könyvében úgy fogalmaz, hogy a kortársak szerint Franciaország eszköze volt a szövetség, amely túlzó megállapítás volt meglátása szerint, mivel a fő cél a Magyarország revíziós tevékenységével szembeni védekezés volt. Hozzátette ugyanakkor, hogy politikai téren nem a kezdeti elvárások szerint működött a kisantant. Hodža 2004, 181. p.

Annak ellenére, hogy Szentkirályi már ismertnek nevezi Hodža gondolatait, mégis részletesen mutatja be a föderatív államszövetségről szóló fejezetet. A kérdéses terv kapcsán legfőbb kritikaként veti fel kérdés formájában, miszerint nincs biztosíték arra nézve, hogy a lélekszámban nagyobb nemzetek nem fogják majd rákényszeríteni akaratukat a kisebb népességűekre, ami végső soron az egész szövetségi rendszer működését is tönkretelheti. Meglehetősen kritikusan mutatja be továbbá Hodža történelemszemléletét, amely egyfajta regionális szlovák kultúrfőlényről ad számot.

Zárásként – érezhetően némi kárörömmel – úgy fogalmaz, hogy nem is a tervezetének bemutatása miatt lehetnek hálásak Hodžának Magyarországon, hanem azért, mert személyében egy „kipróbált harcos” tesz megállapításokat a kisantant korszakáról, amelyekkel az akkori magyar közbeszéd már régen tisztában volt. (Szentkirályi 1942, 444. p.)

Szentkirályi Hodža írásában az első világháború utáni évtizedek magyar külpolitikája helyességének külső igazolását látta, egyben kárörvendően tekint az olyan kurrens eseményekre, mint a Szövetség Közép-Európában fogadtatása a csehszlovák emigráció körében. A *Külügyi Szemlében* megjelent cikk nem került talonba a következő számmal: 1943. februári számában a *Láthatár* – alcíme szerint *Kisebbségi kultúrszemle* – közölte kivonatolva Szentkirályi József írását.²³

Szentkirályihoz hasonlóan szintén kritikus hangot ütött meg Jócsik Lajos is, amikor Hodža művét ismertette a magyar olvasókkal. Jócsik Gogolákhhoz hasonlóan felvidéki-szlovenszkói kötődésű, és kritikájának különös pikantériát ad, hogy a csehszlovákiai progresszív magyar fiatalok mozgalmának, a Sarlónak volt egyik prominens szereplője. A *Magyar Élet* című folyóiratban megjelent írásában ugyanis Hodžának a szemére veti, hogy művében az 1848–49-es magyarországi eseményekben részt vevő nemzetiségi vezetőket a demokratikus fejlődés zászlóvivőiként, míg a Kossuth Lajos mögött felsorakozó magyarokat mint a reakció képviselőit mutatja be. Ugyanígy felemeli szavát az ellen, hogy művében Ferenc Ferdinándot az Osztrák–Magyar Monarchia megreformálásának utolsó reményeként szerepelteti, aki Jócsik meglátása szerint azért kívánta Metternich módjára „kikapcsolni” az 1867-es kiegyezést, hogy a nemzetiségek ellensúlyozzák az örök lázadó magyarokat.

Jócsik írásában nemcsak Hodža, hanem egy másik emigráns szlovák politikus korabeli megnyilatkozásáról is kifejti véleményét. Londonban ugyanis Vladimír Clementis Hodža nézőpontjával hasonló tartalmú előadást tartott. Ennek kapcsán – saját tapasztalatai ebben segíthettek Jócsiknak – feleleveníti, hogy Clementis még a csehszlovák időkben „megrögzött reakcionáriusnak” tartotta a volt miniszterelnököt, most azonban mégis a magyar vezetők 1848-as küzdelmét tartja reakciónak. A *Magyar Életben* megjelent cikk alapján elmondható, hogy Clementist Jócsik erősebben kritizálja, mivel a kommunista politikus korábban az általa „reakciónak” tekintett Hodžától eltérő nézeteket vallott, idővel mégis „együtt hamisítja a történelmet” vele, így

23 [Sz. n.] 1943. Sajtószemle. *Láthatár*, 11. évf. 2. sz. 43. p.

„szembefordult tíz évvel ezelőtti múltjával”. (Jócsik 1944, 2-5. p.) Jócsik sem maradt szemlézetlenül: a kolozsvári *Hitel* idézett részleteket cikkéből – igaz, a főleg Clementist kritizáló írásból csak a Hodžát bíráló részletek jelentek meg a lapban.²⁴

Még egy harmadik felvidéki származású, Csehszlovákiában szocializálódott szerző írt részletesen Milan Hodža könyvéről. Borsody István azonban egyfajta védőügyvédként szól mind a szerzőről, mind annak művéről. A *Magyar Csillagban* a szlovák politikus kapcsán úgy fogalmaz Borsody, hogy Hodža nevének ugyan nincs jó konnotációja Magyarországon, azonban kevesebbet kritizálják, mint más „ellenséges nemzetbeli” politikusokat, sőt „halvány rokonszenvet” is kap 1918 előtti politikai múltja miatt, valamint amiatt, hogy „összeveszett” Edvard Benešsel.²⁵

Borsody kifejezetten pozitívnak értékeli, hogy Hodža Bécsben az Osztrák–Magyar Monarchia megreformálásáért próbált tenni valamit, elismeri továbbá, hogy mind 1918 előtt, mind utána valóban Magyarországgal szembeni politikát vitt (előbbi esetben ellenzéki képviselőként, utóbbi esetben azért, mert támogatta többek között az aktivizmust), azonban könyve alapján úgy látja, hogy nem csak nemzeti keretekben gondolkodó politikus. A második világháború pedig arra volt jó számára, hogy levetette magáról azokat a „ballasztokat,” amelyek nem engedték „középeurópai szellemének szabadabb szárnyalását”. Hodža így viszont ismét régebbi, 1918 előtti gondolatai felé tudott fordulni – vélte Borsody.

A kötetet részletesen ismerteti Borsody is, aki azonban nem pejoratív módon ír arról, hogy a „középeurópai agrárdemokrácia” és „középeurópai federáció” kapcsán Hodža saját, régebben hangoztatott gondolataihoz tért vissza, s „minden hatalmi hátsógondolat nélkül” vetette papírra azokat. Borsody is ismerteti röviden Hodža tervét az államszövetség működésére vonatkozóan, majd kitér arra, amit a szlovák politikus írt a magyar parasztságról. Kiemeli, hogy Hodža elismeréssel ír a magyar parasztságról, amely a Duna-medence legfontosabb stabilizáló eleme. (Borsody 1943, 484–487. p.)²⁶ Érdemes megjegyezni, hogy szintén ez utóbbi elemet emeli ki a Kisgazdapárt befolyásos politikusa, Bajcsy-Zsilinszky Endre is a *Magyar Nemzetbe* írt publicisztikájában, amelynek fő témája az 1848-as és 1867-es generációk szellemiségének különbözősége, valamint e gondolatok továbbélése. A magyar politikus a volt csehszlovák kormányfőt „ellenségünknek” nevezi, aki azonban „fényes bizonyítványt” állított ki a magyar parasztságról, amikor stabilizáló erejéről szólt könyvében.²⁷

24 [Sz. n.] 1944. Időszerű politikai kérdések folyóiratainkban. *Hitel*, 9. évf. 1. sz. 62–64. p.

25 Maga Beneš 1941-ben (mielőtt viszonya Hodžával jobban elmérgesedett, illetve mielőtt a szlovák politikus a tengerentúlra utazott volna) rosszul viselte, hogy a csehszlovák Államtanács munkájában a volt kormányfő nem vesz részt. Ő ugyanis számolt Hodža részvételével, amely szimbolizálta volna az emigráció egységét. Lásd: Kuklík–Němeček 1999, 134. p.

26 Megjelent még: Borsody 1991, 98–103. p.

27 *Magyar Nemzet*, 1943. február 28. 9. p.

Hodža könyvével más írásában is foglalkozott Borsody István. 1978-ban a Münchenben megjelenő emigráns folyóiratban, az *Új Látóhatár*ban közölte – megfelelő szerkesztést követően – Milan Hodžáról szóló írását, amely 1944-ben a német megszállás miatt már nem jelenhetett meg magyarul. Franciául ugyanakkor napvilágot látott írásának egy változata a *Nouvelle Revue de Hongrie* hasábjain még 1943-ban.²⁸ A cikk nemcsak a kötet formájában megjelent gondolatokat ismerteti s elemzi (bővebb terjedelemben, de ugyanolyan jelzőkkel, mint a *Magyar Csillag*ban megjelent ismertetőben), hanem messzebből indulva mutatja be, hogy mi okozta a különbséget Beneš és Hodža felfogása között, amelyet Borsody a két politikus eltérő gyökereivel és élettapasztalatával magyaráz. (Borsody 1978)

Egy megyei napilap, a *Somogyi Ujság* is foglalkozott Hodžával, illetve könyvével. A keresztényszocialista irányultságú és bolszevikellenes lap (Paál 1997, 248. p.) 1944. február 19-i számában megjelent szerző nélküli írás egyes részleteiben emlékeztet Gogolák Lajos fentebb említett cikkére (például mindkét esetben megjelenik, hogy Hodža kiállt 1936-ban a Tardieu-terv mellett, belgrádi látogatásakor a dunai népek együttműködését sürgeti az addigi kisantant-politika helyett, valamint hogy a könyvében szereplő tervezet nem egyértelműsíti, hogy a szerbek miként csatlakozhatnának az államszövetséghez), s az eddig bemutatottakhoz hasonlóan ismerteti a papírra vetett föderációs terv működésének részleteit. Új elem azonban, hogy Hodža tervét amiatt kritizálja a szerző, mivel az köztársasági államformát vetít előre, amely „szöges ellentétben áll” a Duna-medence népeinek monarchikus hagyományaival. Hodža könyvét ugyanakkor a cikk szerzője pozitívnak értékeli a közép-európai emigránsok szempontjából, mivel ez a bizonyíték arra, hogy „Benes és Hodzsa útjai végérvényesen elváltak”.²⁹ Konklúzióként a cikk azzal zár, hogy a szovjetek felé húzó Benešsel szemben a föderáció elve mellett kitartó Hodža az angolszász szövetségeseknél előtérbe kerülhet.³⁰

A Hodža művére adott magyar reakciók időrendje

Nemcsak tartalmilag érdemes a cikkeket bemutatni, hogy azokban Hodža személye s gondolatai milyen fogadtatásra találtak – a magyar sajtóban megjelent cikkek, ismeretések publikálásának dátumai is sokat elárulnak hangvételükről. A kronologikus sorrendet követve Szentkirályi József könyvismertetése az első, amely 1942 novemberében látott napvilágot: írásában még nem kerül említésre sem, hogy Hodža és Beneš közt igen súlyos konfliktus lenne. Valószínűleg a háborús helyzet miatt nehézkes információáramlás miatt erről a szerzőnek nem volt tudomása, noha ismert volt, hogy a két

28 Lásd: Borsody Etienne [Borsody István] 1943. Milan Hodža un politicien d'Europe Centrale. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 36. évf. 11. sz. 331–344. p.

29 A megállapítást hangsúlyozandó, az eredeti cikkben is dőlttel szerepel a mondat.

30 *Somogyi Ujság*, 1944. február 19. 10. p.

politikus között már korábban támadtak eltérő nézeteik miatt ellentétek (amelyek csak fokozódtak az emigrációban). Szentkirályi emellett csupán arról tesz említést, hogy a csehszlovák emigráción belül nem fogadták nagy örömmel a szlovák politikus művét az Angliából és az Egyesült Államokból érkező hírek szerint (Szentkirályi 1942, 441. p.), arról azonban egy szót sem ejt, hogy Hodža ekkor már a tengerentúlon tartózkodott.

Hogy mégis létezett információáramlás, arra éppen Szentkirályi a jó példa, aki megjegyzi, hogy érdekes módon Hodža könyve nagyjából egy időben jelent meg Beneš írásával, amely utóbbi közép-európai föderációs elképzeléseit mutatja be. (Szentkirályi 1942, 443. p.) A csehszlovák emigráció vezetőjének cikke a *Foreign Affairs* 1942. januári számában volt olvasható,³¹ ezért az utalás kapcsán valószínűsíthető, hogy a kérdéses publikáció egyáltalán nem volt ismeretlen a könyvismertetés szerzője előtt.

Szentkirályi kapcsán megelőlegezhető, hogy a szerző olvasta Hodža munkáját, ami szintén igaz lehet az időrendben következő idézőre is. Bajcsy-Zsilinszky Endre befelé tekintő cikke 1943 februárjában említi meg a könyv egy részét. A *Magyar Nemzetben* megjelent szemléjében Gogolak Lajos fél évvel később már említi, hogy Hodža nem írt a csehszlovák–lengyel együttműködésről, ami pedig Beneš külpolitikai elképzeléseinek az alapját jelentette akkoriban.

1943 őszén Borsody István írásaiban szintén felidézi, hogy Beneš és Hodža viszonya az emigrációban véglegesen elmérgesedett, nagyobb világeseményre azonban *Somogyi Ujság* cikke utal erőteljesebben: a szovjetbarátság felemlgetése mögött az áll, hogy Edvard Beneš külpolitikai koncepciója alaposan megváltozott. 1943-ban a csehszlovák politikus kihátrált a csehszlovák–lengyel föderáció mögül, és a Szovjetunióval kívánt jobb kapcsolatokat kiépíteni, mivel úgy vélte, hogy keletről fognak előbb csehszlovák területre érkezni a szövetségesek felszabadító csapatai. A föderatív tervtől való elfordulás pedig szintén ennek a jele volt: a moszkvai vezetés egyre inkább ellenezte, hogy az állam nyugati határánál államszövetségek jöjjenek létre. A közeledési folyamat eredményei az év decemberében lezajlott moszkvai tárgyalások, majd az aláírt csehszlovák–szovjet szerződés lettek.³² Beneš kelet felé fordulását ugyanakkor az angolszász szövetségesek kritikával illették. Ezért is fejezte ki reményét a *Somogyi Ujság* szerzője, hogy idővel a föderatív elgondolásokat támogató angolszász szövetségesek politikája miatt ejthetik Beneš, és helyette majd Hodžát támogatják.

31 A kérdéses számban Habsburg Ottó államszövetségre vonatkozó elképzelését is publikálta a folyóirat. Mindkét írást ismerték a magyar politikusok, s már 1942 folyamán olvashatták. Lásd: Miklós Dániel 2019. Két föderációs elképzelés radikális kritikája. <https://ntf.hu/index.php/2019/03/06/ket-foderacios-elkepezes-radikalis-kritikaja/> (utolsó letöltés: 2021. december 20.)

32 A moszkvai tárgyalási jegyzőkönyveket és az egyezmény szövegét magyarul közli: Gulyás László 1993. *Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai*. Szeged, JATE Történelem Diákkör.

A cikkek, szemlék, ismertetések szerzői hozzájuthattak a műhöz, annak ellenére, hogy azt Magyarországgal hadiállapotban levő államban adták ki. Hogy legalább egy fizikai példány volt a második világháború alatt Magyarországon, arra példa, hogy az Országgyűlési Könyvtár 1943. november 5-én jegyezte be a *Federation in Central Europe* egy példányát, amely abban az évben a 4821. gyarapodás volt a gyűjteményben.³³

Első hírek Hodža haláláról³⁴

Magyarországon elsőként a Magyar Távirati Iroda adott hírt Milan Hodža halálhíréről. Június 29-én az angol hírszolgálatra hivatkozva, azonban Lisszabont jelölve meg a hír forrásaként, az MTI egy mondatban tudatta a szlovák politikus elhunytát.³⁵ Egy nappal később az MTI már a prágai lapokat összefoglalva tudósított arról, hogy a Cseh-Morva Protektorátus sajtója úgy kommentálta Hodža halálát, hogy „Benest ezúttal sem hagyta el hagyományos szerencséje, mert legnagyobb ellenfele halt meg”.³⁶ A csehszlovák emigráció vezetője egyrészt azért volt szerencsés, mert Hodža „tisztában volt azzal, hogy milyen körülmények között választották meg annak idején Benest elnöknek”. Másrészt azért is, mert előfordult, hogy Beneš ellenfelei „egészen hirtelen és néha nem egészen tiszta körülmények között haltak meg”.³⁷

A szerencse és a gyanús halálok felelegetése utalás egyebek között arra a már a korszakban is terjesztett konspirációs teóriára, amely szerint a csehszlovák állam „alapítóatyái” közül a szlovák nemzetiségű Milan Rastislav Štefánik rejtélyes halálához³⁸ is köze volt Edvard Benešnek. Az elnökválasztás emlegetése pedig arra utal, hogy Beneš elnökjelöltsége, majd megválasztása sem volt egyszerű: bár az idős, leköszönő

33 Ezúton is köszönöm Laczkó Bence és Varga Tímea, az Országgyűlési Könyvtár munkatársainak az információ közlését és szíves segítségét.

34 Az alfejezet 2021 során a *Napi Történelmi Forrás* hasábjain megjelent írás bővített változata. Lásd: Miklós Dániel 2021. Milan Hodža halálhíre a magyar sajtóban. <https://ntf.hu/index.php/2021/06/27/milan-hodza-halalhire-a-magyar-sajtoban/> (utolsó letöltés: 2021. december 20.)

35 *MTI Napi Hírek*, 1944. június 29.

36 A protektorátusi sajtó nem is tévedett nagyot: Benešnek Hubert Ripka külügyminiszter-helyettes a halálhír kapcsán elmondta, hogy a szlovák politikus halála több olyan nehéz küzdelemtől mentette meg őket (ti. a csehszlovák emigráció vezetőségét), amelyek biztosan bekövetkeztek volna. Beneš ezzel egyetértett, majd hozzátette: „[Hodža] úgy halt meg, ahogy élt, zűrzavarban, a családjáról sem gondoskodott.” Hubený–Nováčková–Štoviček 2012.; Hubert Ripka: Záznamy o rozhovorech s Edvardem Benešem 1939-1945. *Sborník archivních prací*, 62. évf. 2. sz. 473. p.

37 *MTI Napi Hírek*, 1944. június 30.

38 Egészen konkrétan a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSL'S) körében terjedt leginkább az a nézet, hogy a cseheknek közül volt Štefánik halálához. Lásd: Jobbágy 2005, 357–384.; 363. p.

Tomáš Garrigue Masaryk utódjának az akkori külügyminisztert ajánlotta, Bohumil Němec személyében kihívója akadt. Beneš sikeres erőfeszítéseket tett, hogy a választáson a képviselők többsége őt támogassa. Němec végül visszalépett a jelöltségtől. (Gulyás 2008, 231–233. p.)

Az MTI rövidhíreit több napilap is átvette. Június 30-án a budapesti *Uj Nemzedék*, július elsején a szintén fővárosi *Friss Ujság*, a zalaegerszegi *Zalai Magyar Élet*, a kolozsvári *Keleti Magyar Ujság*, valamint július 7-én a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* közölte a távirati iroda híreit. Az *Uj Nemzedék* és a *Friss Ujság* az első közlést vette át – előbbi kommentárt is fűzött Hodža halálához. A *Zalai Magyar Élet* a sajtószemléből a konspiratív, Beneš politikai ellenfeleinek haláláról részt közölte,³⁹ míg a *Székely Nép* a teljes MTI-től származó írást, a hírben azonban egy-két szót átírtak a szerkesztők.⁴⁰

Más forrásból is közölték ugyanakkor a halálhírt egyes lapok. A budapesti *Magyarország* és *Pesti Hírlap* június 30-án és július 1-én az Nemzetközi Sajtó Tudósító híradása alapján, New York-i eredetet megjelölve közölte olvasóival, hogy Milan Hodža Floridában elhunyt. A két rövidhír érdekessége, hogy Hodžát nemzetisége alapján titulálták „szlovák miniszterelnöknek”, ami kétségtelenül igaz, azonban félrevezető, mivel a politikus nem a Szlovák Állam, hanem Csehszlovákia kormányfője volt. A cél ugyanakkor az is lehetett, hogy a csehszlovakizmus elméletét (amely elgondolás szerint a csehek és szlovákok ugyanazon nép két ága) negligálták ezzel a jelzővel.

Július 3-án a marosvásárhelyi *Székely Szó* is hírt adott Hodža haláláról – az előzőekhez képest eltérően. A lap bár lisszaboninak tünteti fel a hír eredetét, a politikus halálának helyét nem Clearwaterbe, hanem Philadelphiába teszi. A Bölöni György író által szerkesztett napilap nem adja meg, hogy milyen forrásból szerezte az értesülését. Magát a halálhírt egy rövid nekrológ is kísérte, amelyben Hodža munkásságát értékelték.

A magyarországi sajtóélet szerves részét képező, azonban német nyelven megjelenő *Pester Lloyd* még július elsején közölte az MTI nyomán a halálhírt. A napilap ugyanakkor hozzátette idézőjellel, hogy Hodža Cseh-Szlovákia kormányfője volt korábban. Szigorúan véve a szlovák politikus az első Csehszlovák Köztársaságban töltötte be ezt a posztot, amely a müncheni döntés után ment át gyökeres belpolitikai változáson. Ez olyan mértékű volt, hogy az új, autoriter jellegű rezsimet már második köztársaságként szokás illetni, amelynek a nevét – a szintén létrejövő szlovák autonómia miatt – kötőjellel írták. Valószínűleg a *Pester Lloyd* nem tévedésből írta így az állam nevét, és az idézőjel sem véletlen: a lap így próbálta degradálni az államot, amely a Magyarországon széles körben elutasított csehszlovák nemzet elvén alapult. A lap a halálhíren kívül ismertette Hodža politikai pályafutását a magyar parlamenttől egészen az USA-ba való távozásáig. A *Pester Lloyd* hozzáteszi azt is, hogy Hodža az utóbbi időben Beneš politikájának ellenzője volt.⁴¹

39 *Zalai Magyar Élet*, 1944. július 1. 3. p.

40 *Székely Nép*, 1944. július 7. 7. p.

41 *Pester Lloyd* – reggeli kiadás, 1944. július 1. 7.p.

Kommentárok, „nekrológok”

Az előbbieken említett lapok közül három – *Friss Ujság*, *Magyarország*, *Pesti Hírlap* – csak Hodža halálhírét közölte, de a *Zalai Magyar Élet* sem közölt sok pluszinformációt a politikus haláláról, munkásságát pedig egyáltalán nem értékelte. A többi felsorolt sajtótermék azonban fűzött megjegyzéseket Milan Hodža életművéhez. Némelyikük már a halálhírhez kapcsolódóan értékelte az elhunyt tevékenységét.

Időrendben haladva az *Új Nemzedék* volt az, amely elsőként kommentálta Hodža halálát. A politikus életéről röviden szóló írásból egy sikertelen pályakép rajzolódik ki, amely „magyar gimnáziumokban” indult, majd folytatódott a parlamentben, ahol nemzetiségi programjával „sok harcos vitának volt a középpontja”. A cikk kiemeli, hogy egyik fő szószólója volt az 1918-as turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlésen a csehekkel való együttműködésnek, majd azt is, hogy miniszterelnökként „a közép-európai megegyezés gondolatát igyekezett a nemzetközi politikai viták terébe állítani, és gazdasági és politikai közeledést létesíteni a kisantant és a római paktum államai között”. A lap névtelen szerzője azonban Hodža ez utóbbi tevékenységét sikertelennek nevezte, a politikus maga pedig előbb visszavonult, majd emigrációba vonult.⁴²

Egy nappal később, július 4-én a *Székely Szó* is értékelte Hodža politikai pályafutását. A lap kontextualizálta a szlovák politikust, akit Iuliu Maniu Gyula [Iuliu Maniu] és Vajda Sándor [Alexandru Vaida-Voevod] kortársaként mutatta be lokális olvasóközönségének. Kiemelték mind a magyarországi, mind a csehszlovák politikában játszott szerepét, mint ahogyan azt is, hogy fő külpolitikai elgondolása az 1930-as években Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország kibékítése volt. Ezt az álláspontját azonban 1938 után revideálta, igaz – teszi hozzá a *Székely Szó* –, Edvard Benešsel továbbra sem egyeztek nézeteik.

Nemcsak a múltról tett említést, hanem az 1940-es évekre történő kiszólással is élt az írás: Hodža halálát konkrétan mementónak nevezi, mivel „Nagymagyarország nemzetiségi vezérei” az idő változása és koruk miatt csak szimbólumként, nem pedig aktív politikusként működhetnek. Itt a cikk ismét megemlíti Maniut és Vaida-Voevodot, akik példaként állnak Hodža mellett, és akik még kifejezetten aktív politikusoknak számítottak Romániában.⁴³

Az erdélyi hírlapfogyasztók július 5-én a kolozsvári *Keleti Magyar Ujság*ban olvashattak Hodžáról. A cikkben az *Új Nemzedék* közlésével szemben helyesen szerepel, hogy az elhunyt Nagyszebenben (nem Brassóban) tette le az érettségét. A két írás ugyanakkor hasonló módon vezeti fel Hodža karrierjének ívét, a kolozsvári lap azonban hangsúlyosabban ír 1938 Csehszlovákiára nézve döntő jelentőségű eseményeiről. A *Keleti Magyar Ujság* megállapítja, hogy Hodža „a közép-európai nemzetek közötti kiegyezés gondolatáért munkálkodott [...] Pozitív eredményeket ebbeli törekvésében

42 *Új Nemzedék*, 1944. június 30. 8. p.

43 *Székely Szó*, 1944. július 4. 4. p.

nem tudott elérni”. Majd a müncheni egyezményhez vezető út rövid ismertetése után a szerző úgy fogalmaz, hogy „Hodzsa Milánt akkor Benessel együtt hibáztatták a cseh bel- és külpolitika sikertelenségéért és a köztársaság bukásáért”. A volt államfővel szembeni későbbi nézeteltéréséről is szó esik: „az utóbbi időkben az a hír járta róla, hogy Benes bolsevistabarát politikája ellen foglalt állást.” A nekrológ utolsó mondata sommásan ugyanakkor a Székely Szóval szinte azonosan értékeli Hodža munkásságát: „Jellegzetes alakja volt egy letűnt kor szertefoszlott politikai világképének.”⁴⁴

A szintén kolozsvári székhelyű *Ellenzék* július 22-én említette meg Hodžát egy cikkben, amelynek főszereplője a románság. Az eddigi írásokkal szemben e cikknek van szerzője – a kalandos életű Mikó Imre személyében.⁴⁵ Mikó Vasile Netea Hodžáról írt nekrológját idézi fel, amelyben a román író a néhai szlovák politikus utolsó munkájának lényegét, a közép-európai államszövetséget ismertette. „Hodzsa szerint – s ezt Netea is hallgatólagos helyesléssel idézi – csak a szlovák, lengyel magyar, bolgár, és román parasztság összefogása építhetné újjá és egyben pacifikálhatná Közép-Európát” – fogalmaz a szerző.⁴⁶

Összegzés

Milan Hodža személyének, politikájának, gondolatainak említése viszonylag gyakori volt a második világháború alatti Magyarországon. A vizsgált három kategória (a szlovák politikus személyének megítélése, utolsó nagy művének visszhangja és a haláláról adott híradások hangneme) alapján megállapítható, hogy bár Hodža nem a tartozott kifejezetten pozitív megítélésű személyek közé, a magyarországi politikusok és publicisták eltérően ítélték meg őt, mint Edvard Beneš. Ez főleg akkor derül ki, amikor éppen a csehszlovák emigráció vezetőjével egy kontextusban jelenik meg a neve. Hodža ilyenkor ellenpólusként, illetve ellenfélként jelenik meg, aki józanabb eszméket követ, mint Csehszlovákia korábbi elnöke (Borsody István ezt szavá is tette, amikor Hodža könyvéről írt).

A magyar sajtó ezért gyakran hozta szóba a két politikus viszonyának végleges megromlását, amelyben – ha lehet így fogalmazni – inkább Hodža pártját fogták. Ez a kép természetesen nem volt makulátlan: a parlament alsóházában többször kritizálták Hodžát, mivel földművelésügyi miniszterként támogatta cseh és szlovák nemzetiségűek letelepítését magyar többségű területen, a *Szövetség Közép-Európában* kapcsán pedig a publicisták arról írtak, hogy semmilyen új gondolat nem szerepel a műben, amelyben ezenfelül még az elképzelt konföderáció működése sincs maradéktalanul kifejtve, és a történelemszemlélete is szembemegy a magyar vélekedéssel.

A parlamentben és lapokban Hodža kapcsán megszólalókról elmondható, hogy közöttük főleg felvidéki politikusok, publicisták vannak, akik emlékeiket a csehszlová-

⁴⁴ *Keleti Magyar Ujság*, 1944. július 5. 6. p.

⁴⁵ Mikó Imre életéről lásd: Bottoni 2014.

⁴⁶ *Ellenzék*, 1944. július 22. 4. p.

kiai köz- és politikai életből hozták. Őket sem lehet ugyanakkor egy kalap alá venni: Jócsik Lajos inkább a bal-, Jaross Andor pedig idővel a szélsőjobboldalhoz kötődött, míg Borsody István talán az egyedüli, aki bár valamelyest távolságot tartva, de megértően írt Hodžáról és gondolatairól.

A Milan Hodža haláláról hírt adó lapok két csoportra oszthatók: egyik esetben csak a tény közlését tartották fontosnak a szerkesztők, míg a másodikban a politikus elhunytához néhány gondolatot is fűztek. Ezek jellemzője, hogy Hodža mint egy eltűnő politikai korszak szimbólumaként került bemutatásra, akinek már a német vezetésű Új Európában nem lenne helye. A rövid nekrológok másik jellemzője ugyanakkor, hogy elismerik az elhunyt korábbi, igaz, sikertelen kimenetelű törekvését arra nézve, hogy megpróbálta egy platformra hozni a régió népeit.

A szlovák politikus haláláról szóló híradások, nekrológok és kommentárok is gyakran megemlítik Edvard Benešsel való konfliktusát. Ez esetben ismét Hodža jött ki nagyobb sikerrel az összehasonlításból. Sőt, az MTI azt is fontosnak tartotta a protektorátusi lapok nyomán magyarul hírül adni, hogy nem Hodža az első Beneš ellenfelei közül, aki hirtelen vesztí életét, így burkoltan utaltak arra, hogy a szlovák politikus halála lehet, hogy nem a véletlen műve volt. Bár az információáramlás lassú volta miatt még lehet arra gondolni, hogy ez nem szándékos csúsztatás, azonban a cél ezúttal is az lehetett, hogy a csehszlovák emigráció elnökét még jobban dehonesztálják – ehhez pedig Hodža halálának híre (akár csak korábban eltérő gondolatai a régió belüli együttműködésről) szintén jó eszköz volt.

Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Külügyminisztérium általános irata (K 63)

Korabeli sajtó

Ellenzék (Kolozsvár) 1944
Esti Ujság (Budapest) 1940
Keleti Magyar Ujság (Kolozsvár) 1944
Magyar Nemzet (Budapest) 1943
Magyarság (Budapest) 1943
MTI Napi hírek (Budapest) 1940, 1944
Orosházi Friss Ujság (Orosháza)
Pesti Hírlap (Budapest) 1941, 1943
Pester Lloyd (Budapest) 1944
Somogyi Újság (Kaposvár) 1944
Székely Nép (Sepsiszentgyörgy) 1944
Székely Szó (Marosvásárhely) 1944
Új Nemzedék (Budapest) 1944
Zalai Magyar Élet (Zalaegerszeg) 1944

Szakirodalom

- Borsody István 1943. Középeurópai agrárdemokrácia – Hodža Milán könyve. *Magyar Csillag*, 3. évf. 20. sz. 484–487. p.
- Borsody István 1978. Milan Hodža a közép-európai politikus. *Új Látóhatár*, 29. évf. 3. sz. 191–208. p.
- Borsody István 1991. *Európai évek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bottoni, Stefano 2014. Népszolgálat, túlélés, kollaboráció. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971. In Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat: A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony, Kalligram, 187–231. p.
- Brod, Toman–Čejka, Edvard 1963. *Na západních frontě*. Praha, Svaz protifašistických bojovníků.
- Gulyás László 2008. *Edvard Beneš, Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor.
- Gulyás László–Tóth István 2006. Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. *Aetas*, 21. évf. 1. sz. 109–119. p.
- Haraszti György (szerk.) 2007. *Vallomások a holtak házából*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Hodža, Milan 2004. *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, Kalligram.
- Jobbágy István 2005. Etnikai (kisebbségi) pártok a két világháború közötti Csehszlovákiában a parlament választások eredményeinek tükrében. In Egry Gábor–Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Jócsik Lajos 1944. Demokrácia és nemzetiségek. *Magyar élet*, 9. évf. 1. sz. 2–5. p.
- Juhász Gyula 1978. *Magyar-brit titkok tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Kuklík, Jan–Němeček, Jan 1999: *Hodža versus Beneš*. Praha, Nakladatelství Karolinum.
- Němeček, Jan–Kuklík, Jan–Nováčková, Helena–Šťovíček, Ivan 2002. *Dokumenty československých zahraniční politiky B/1. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939-1940*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů Univerzita Karlova v Praze–Karolinum–Historický ústav Akademie věd ČR.
- Otáhalová, Libuše–Červinková, Milada (ed.) 1966. *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*. 1. svazek: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československá emigrace na západě. Praha, Academia (Nakladatelství Československé Akademie Věd).
- Paál László 1997. Somogy megye sajtója 1914–1944 (Harmadik közlemény). *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 28. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 241–266. p.
- Simon Attila 2007. *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szentkirályi József 1942. Emigráns szlovák elképzelés a háború utáni Középeurópáról. *Külügyi Szemle*, 19. évf. 6. sz. 440–444. p.
- Vörös Vince 1982. Magyar parasztszövetség 1941–1944. *Történelmi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 245–275. p.

DÁNIEL MIKLÓS

THE PERCEPTION OF MILAN HODŽA DURING THE SECOND WORLD WAR IN HUNGARY

Milan Hodža was a prominent figure in Czechoslovak emigration during the Second World War, having previously served as a member of the Hungarian Chamber of Deputies from 1905 to 1910 and as the first ethnic Slovak prime minister of Czechoslovakia from 1935 to 1938. In the Hungarian public discourse, the personality, ideas, and activities of this Slovak politician have remained a topic of discussion to this day. The aim of this essay is to outline the opinions of individual Hungarian politicians, publicists, and journalists on Milan Hodža in various journals. The paper is divided into three sections (the perception of Hodža's personality, the evaluation of his book *Federation in Central Europe*, and the reactions to the politician's death) and aims to shed light on the image of Milan Hodža in Hungary during the Second World War, which often sought to act as a counterpoint to the perception of Edvard Beneš.

LISZKA JÓZSEF

MONUMENTUMOK

Szakrális (és „szakrális”)
kisémlékek a Kárpát-medencében

